1.1. РЕАБІЛІТАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ: МЕТА, ЗАВДАННЯ, ЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ

Реабілітаційна психологія як окрема галузь науки виникла у 80-х роках XX століття (Koch, Lucius-Hoene & Stegie (1988) [3; 114], Witte (1988)). У багатьох університетах світу створено кафедри реабілітаційної психології і викладається відповідна дисципліна. Науково-теоретичний профіль реабілітаційної психології не має ще чітко визначених меж, але практичні напрацювання в цій галузі активно застосовуються у структурі всіх форм реабілітації, оскільки психологічна реабілітація є неодмінною частиною будь-якого виду реабілітаційної допомоги.

Впродовж століть люди, які зазнали духовних, душевних чи тілесних травм, часто відновлювалися (отримували духовну, психологічну, інколи, і фізичну реабілітацію) у численних монастирях. Якщо звернутися до історичних подій, що стали прапередумовами появи реабілітаційної психології, то треба передусім згадати перший державний досвід людства опіки над ветеранами – притулок для солдатів-ветеранів, який збудував Людовик XIV. Будівництво тривало протягом 1671–1706-х років. Паризький «Дім Інвалідів» [57; 21] став справжнім містом у мініатюрі, де жили за церковними правилами і військовою дисципліною. Якщо схарактеризувати «Дім Інвалідів» сучасною мовою, то там проводилася певна соціальна та духовна реабілітація, трудотерапія (працювали у швацькій, гобеленовій майстернях, розмальовували гравюри тощо), була сформована чітка ієрархічна система взаємин (майже 4000 ветеранів об´єднувалися в роти під керівництвом офіцерів); ветерани підтримували один одного, психологічну підтримку їм надавали командири й духовенство.

Термін «реабілітація» з'явився лише всередині XX сторіччя. В Англії та США після Другої світової війни було розроблено принципи реабілітації, які згодом стали основою концепцій реабілітації хворих та інвалідів у різних країнах світу. **Реабілітація** – це використання різних можливостей для зменшення впливу чинників, що обмежують життєдіяльність людини або призводять до інвалідизації; забезпечення особам із обмеженням життєдіяльності можливості досягти оптимальної соціальної інтеграції (WHO). Тоді ж виникла така галузь науки і практики, як фізична й **реабілітаційна медицина** – незалежна лікарська медична спеціальність, спрямована на забезпечення фізичного й когнітивного функціонування (поведінки також), участі в суспільному житті (передусім якості життя) і модифікації особистісних чинників і чинників навколишнього середовища. Медичний реабілітолог відповідає за профілактику, діагностику, лікування і реабілітацію осіб із клінічними та супутніми станами, що призводять до обмежень життєдіяльності для всіх вікових груп (White Book of PRM, 2006) [75; 143].

Визначення поняття «реабілітація» змінилося наприкінці XX століття.

РЕАБІЛІТАЦІЯ – ЦЕ СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ, СОЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ, ПРОФЕСІЙНИХ, ПЕДАГОГІЧНИХ, ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ІНШИХ ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ЗАПОБІГАННЯ РОЗВИТКОВІ ПАТОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ, ЩО ПРИЗВОДЯТЬ ДО ТИМЧАСОВОЇ АБО СТІЙКОЇ ВТРАТИ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ; НА ЕФЕКТИВНЕ І РАННЄ ПОВЕРНЕННЯ ХВОРИХ ТА ІНВАЛІДІВ (ДІТЕЙ І ДОРОСЛИХ) У СУСПІЛЬСТВО І ДО СУСПІЛЬНО КОРИСНОЇ ПРАЦІ.

Наприкінці XX сторіччя в державних документах різних країн (в Україні також) з'являються такі поняття, як:

- **нейрореабілітація** – система заходів у медицині, що стосується використання всіх засобів реабілітації для зменшення впливу станів ураження нервової системи, які обмежують життєдіяльність або призводять до інвалідизації, та забезпечення відповідним особам можливості досягнути оптимальної соціальної інтеграції (WFNR);
- **психологічна реабілітація** – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психічного й особистісного здоров'я, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження людини;
- **психолого-педагогічна реабілітація** – система психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями й навичками (які стосуються, зокрема, процесів: формування адекватної самооцінки своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки тощо) через системну навчально-виховну роботу;
- **соціальна реабілітація** – система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності через соціально-довкільну орієнтацію та соціально-побутову адаптацію, соціальне обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації;
- **професійна реабілітація** – система заходів, спрямованих на підготовку особи до професійної діяльності в нових психо-соціально-фізичних умовах, що спонукають до відновлення чи здобуття професійної працездатності через адаптацію, реадаптацію, навчання, перенавчання чи перекваліфікацію з можливим подальшим працевлаштуванням і необхідним соціальним супроводженням з урахуванням особистих здібностей та побажань особи.

Ці визначення змінюються і в науковому апараті, і в державних документах залежно від потреб конкретного суспільства та від того, яка проблематика досліджується.

В Україні реабілітаційні заклади створюють на основі державної, комунальної і приватної власності, а також шляхом об'єднання майна різних форм власності. Реабілітаційні заклади поділяють на типи, залежно від змісту реабілітаційних заходів. Це заклади:

- медичної реабілітації;
- медико-соціальної реабілітації;
- соціальної реабілітації;
- психологічної реабілітації;
- спеціалізованої реабілітації (нейрореабілітації, кардіо-пульмональної, травматолого-ортопедичної тощо);
- багаторівневої медичної реабілітації;
- психолого-педагогічної реабілітації;
- фізичної реабілітації;
- професійної реабілітації;
- трудової реабілітації;
- фізкультурно-спортивної реабілітації;
- превентивної медичної реабілітації;
- реабілітації учасників АТО/ ООС;
- реабілітаційні установи, де реалізуються різні типи реабілітації.

В Україні, як і в більшості інших країн, реабілітаційну психологію сприймали багато років лише в контексті розробок, спрямованих на психологічний супровід і реабілітацію осіб з різними вадами й, зокрема, в регуляції взаємин між неповносправною людиною і навколишнім світом, а також спортсменів, травмованих під час тренування чи змагань.

Сьогодні спектр науково-практичного зацікавлення реабілітаційною психологією суттєво розширився, увібравши в себе такі дисципліни та напрями, як: психологічна реабілітація, психологічна корекція, кризова психологія, психологія жертви, психологія травмівних подій (зокрема психологія екстремальних ситуацій), психологія стресу тощо.

Останніми роками багато наших співвітчизників набули досвіду переживання травмівних подій. Тому розвиток реабілітаційної психології цілком відповідає потребам суспільства. Стисло розглянемо місце реабілітаційної психології в структурі психологічної науки і практики.

РЕАБІЛІТАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ – ГАЛУЗЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ, В МЕЖАХ ЯКОЇ РОЗРОБЛЯЄТЬСЯ, ВПРОВАДЖУЄТЬСЯ Й ОРГАНІЗОВУЄТЬСЯ СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЛЮДИНИ, ЩО ЗАЗНАЛА ТРАВМІВНОГО ВПЛИВУ, ДЛЯ СТАБІЛІЗАЦІЇ АБО ВІДНОВЛЕННЯ ЇЇ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я, ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПСИХІЧНОГО, ПСИХОЛОГІЧНОГО, ДУХОВНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ [15].

Як навчально-практична дисципліна «реабілітаційна психологія» має такі дисциплінарні та галузеві зв'язки (*див. рис. 1.1*):

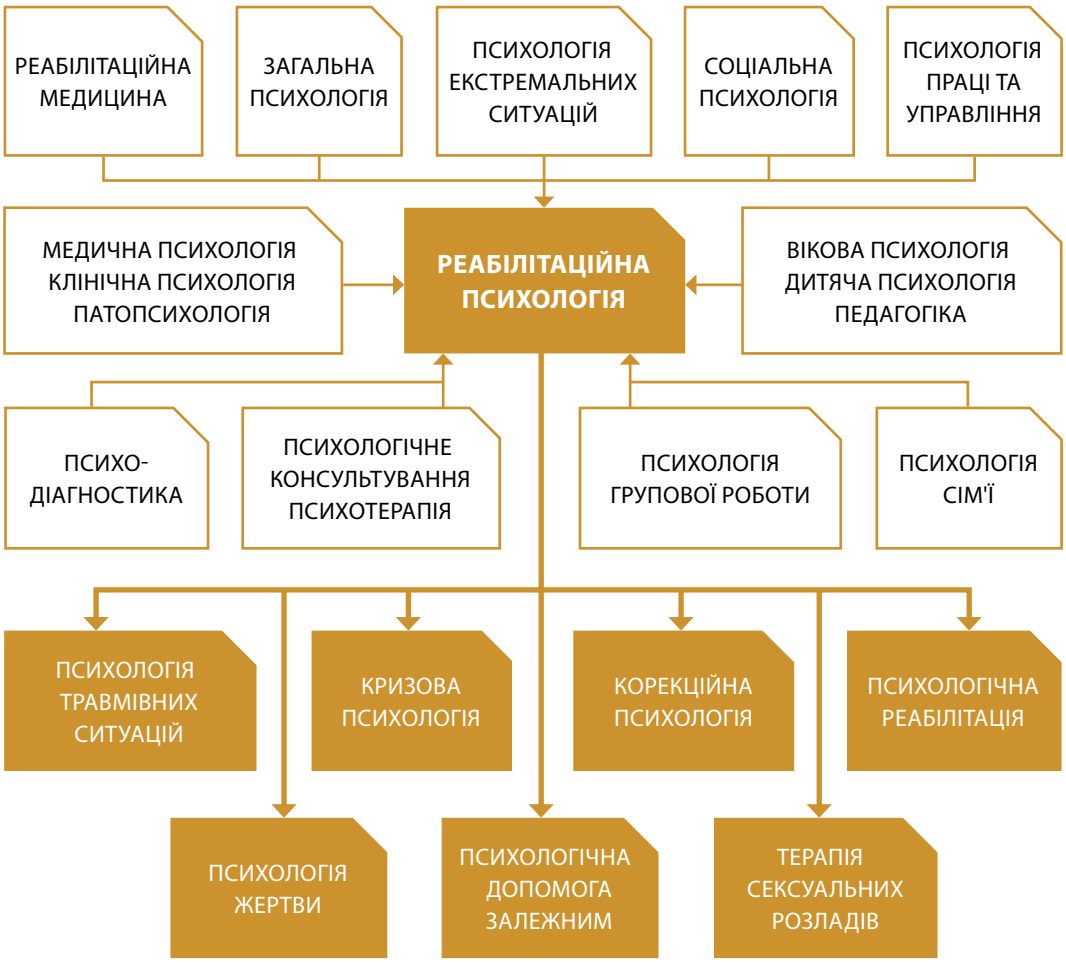

Рис. 1.1. **Реабілітаційна психологія в структурі галузевих взаємозв'язків**

Реабілітаційна психологія як навчальна дисципліна [16] – це інтегративна дисципліна, що базується на наукових дослідженнях загальної, соціальної, клінічної, вікової, педагогічної галузей психології, а також психології екстремальних ситуацій, реабілітаційної медицини, психології девіантної поведінки тощо.

Знання реабілітаційної психології можна застосовувати у вивченні таких дисциплін, як корекційна психологія, психологія травмівних ситуацій, кризова психологія, психологічна реабілітація, психологія жертви, психологічна допомога залежним, терапія сексуальних розладів тощо.

Реабілітаційна психологія також важлива в організації і наданні психологічної допомоги різним верствам населення, зокрема особам, що пережили екстремальні, надзвичайні ситуації та психотравмівні події; особам із прогнозованою та наявною інвалідністю; особам із психічними порушеннями та девіантною поведінкою тощо. Організаційні засади реабілітаційної психології базуються на положеннях психології праці та управління, організаційної психології, медичної психології.

Завдання реабілітаційної психології:

- ефективна організація реабілітаційного процесу особистості (групи);
- визначення етапів і послідовності надання психологічної допомоги особистості чи цільовій групі відповідно до специфіки їхнього травмівного досвіду;
- добір оптимальних для особистості (групи) психологічних реабілітаційних заходів;
- організація та здійснення супервізійних заходів надавачам психологічних послуг тощо.

Реабілітаційна психологія також сприяє:

- **пропаганді здорового способу життя**, зміцненню психічного здоров'я і підвищенню добробуту окремих осіб і громадськості/суспільства загалом, оскільки скерована на своєчасну реабілітацію, формує мотивацію на посткризове зростання та досягнення добробуту;
- **запобіганню погіршенню психічного здоров'я в осіб**, що належать до групи ризику через особливості їхньої професійної діяльності та досвід (військові, медики, що перебувають чи перебували в зоні воєнних дій) чи служіння, пов'язаного з екстремальними чи надзвичайними ситуаціями – (волонтери, капелани), через проблеми з перебуванням у зоні надзвичайних чи екстремальних ситуацій (у минулому, теперішньому чи майбутньому);

- **здійсненню втручання/терапії** для відновлення цілісного та якісного функціонування психічних функцій, психічних процесів і психологічних індивідуально-особистісних показників; максимізації функцій організму та відновлення сил; зведення до мінімуму терміну непрацездатності; підвищення якості життя, психологічного забезпечення незалежного способу життя і працездатності окремих осіб і груп з обмеженими руховими функціями, що виникли в результаті вроджених чи набутих вад, функціональних обмежень та неповносправності;
- **зміні довкілля, домашнього і робочого простору** й особистісного сприймання людиною цього простору для забезпечення безперешкодної і повноправної її участі в житті сім'ї, суспільства та професійній реалізації; психологічну допомогу членам сім'ї, щоб адаптувати їх до умов співжиття і взаємодії з особою з особливими потребами.

1.2. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Заходи з психологічної реабілітації людини, що зазнала травмівного впливу і переживає посттравматичні стресові та супутні розлади, реалізують підготовлені фахівці. Свою діяльність вони організують згідно нормативно-правових актів та правил прийнятих у межах професійної спільноти.

Реабілітаційні заходи спрямовані на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, психологічного і соціального рівня життєдіяльності особи з метою сприяння її інтеграції в суспільство.

Залежно від того, хто отримує послуги з психологічної реабілітації та якого виду реабілітації потребує, до реабілітаційного процесу залучаються фахівці, які отримали освіту насамперед за такими освітніми кваліфікаційними спеціальностями:

- **01 Освіта/Педагогіка** (Освітні, педагогічні науки (011). Дошкільна освіта (012). Початкова освіта (013). Середня освіта (за предметними спеціальностями) (014). Професійна освіта (за спеціалізаціями) (015). Спеціальна освіта (016). Фізична культура і спорт(017));
- **02 Культура і мистецтво** (Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво (023). Музичне мистецтво (025). Сценічне мистецтво тощо (026));
- **03 Гуманітарні науки** (Релігієзнавство (031), Культурологія (034));
- **04 Богослов'я** (Богослов'я (041));
- **05 Соціальні та поведінкові науки** (Психологія (053));
- **22 Охорона здоров'я** (Медицина (222). Медична психологія (225). Фізична терапія та ерготерапія (227). Педіатрія (228). Громадське здоров'я (229));
- **23 Соціальна робота** (Соціальна робота (231), Соціальне забезпечення (232)).

Фахівці перелічених спеціальностей, що пройшли додаткову підготовку, опанували відповідні знання та навички з галузі реабілітаційної психології, мають забезпечувати широкий спектр реабілітаційних послуг населенню.

Організаційна складова реабілітаційного процесу забезпечується фахівцями з кваліфікаційними рівнями підготовки за такими спеціальностями:

- **02 Культура і мистецтво** (Менеджмент соціокультурної діяльності (028));
- **05 Соціальні та поведінкові науки** (Психологія (053));
- **07 Управління та адміністрування** (Облік і оподаткування (071), Менеджмент (073));

- **08 Право** (Право (081));
- **22 Медицина** (Медична психологія (225), Громадське здоров'я (229));
- **23 Соціальна робота** (Соціальна робота (231), Соціальне забезпечення (232));
- **28 Публічне управління та адміністрування** (Публічне управління та адміністрування (281)).

За організаційний спектр реалізації завдань реабілітаційної психології відповідають фахівці, що забезпечують менеджмент реабілітаційних процесів, законодавче та правове забезпечення цих процесів на різних державних, громадських та соціальних рівнях.

Реабілітаційна психологія є базовою для діяльності мультидисциплінарної команди з реабілітації різних верств населення, що потребує реабілітації внаслідок травмування (психологічного, фізичного, духовного, з одного боку, вродженого чи набутого – з іншого боку).

МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНА КОМАНДА – ЦЕ ГРУПА ФАХІВЦІВ ІЗ РЕАБІЛІТАЦІЇ (ЛІКАРІ, СПЕЦІАЛІСТИ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ, ЕРГОТЕРАПІЇ, ПЕДАГОГИ, ПСИХОЛОГИ, СОЦІАЛЬНІ ПРАЦІВНИКИ, КАПЕЛАНИ ТА ІН.), ЯКІ ТРИВАЛИЙ ЧАС ПРАЦЮЮТЬ РАЗОМ І НАДАЮТЬ РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ПОСЛУГИ ОСОБІ (ЧИ ГРУПІ ЛЮДЕЙ), ЩО ПОТРЕБУЮТЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ, У ПАРАЛЕЛЬНОМУ РЕЖИМІ ВІДПОВІДНО ДО ЛІМІТОВАНИХ У ЧАСІ ЦІЛЕЙ ТА ЗАВДАНЬ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ АБО КОМПЕНСАЦІЇ НАЯВНИХ ОБМЕЖЕНЬ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ.

В Україні процес психологічної реабілітації регулюється низкою нормативно-правових актів.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ПРОЦЕС ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

ЗАКОНИ УКРАЇНИ

- Про соціальні послуги (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 45, ст.358) (із змінами 2004-2017 р (Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги). – https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-sotsialni-poslugi-vidomosti-2003-1017.html

- Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні (Назва Закону зі змінами, внесеними згідно із Законом N 2249-VIII (2249-19) від 19.12.2017). – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15
- Закон України Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
- Про психіатричну допомогу (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 19, ст.143) (Із змінами, 2013с. – 2018 р.р.). – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14
- Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». – https://zakon.rada.gov.ua/go/2011-12
- Закон України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст.35). – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#n231

ПОСТАНОВИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

- Про затвердження Положення про центр розвитку дитини/ Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 05.10.2009 № 1124 – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1124-2009-%D0%BF
- Про внесення змін до Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей/ Постанова Кабінету Міністрів України від 21. 11. 2012 № 1128. – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2012-%D0%BF
- Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року № 528 «Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості проїзду учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності до суб'єктів надання послуг для проходження психологічної реабілітації та назад». – https://zakon.rada.gov.ua/go/528-2016-п
- Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 497 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності». – https://zakon.rada.gov.ua/go/497-2017-п
- Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1057 «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності». – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-п

- Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадаптації учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року / Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Паспорт, Заходи від 05.12.2018 № 1021. – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF
- Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 22.08.2018 № 654. – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF
- Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 27.12.2017 № 1018-р. – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80
- Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року / Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 10.10.2018 № 728-р – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80

НАКАЗИ МІНІСТЕРСТВ УКРАЇНИ

- Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України/ МОН України; Наказ, Положення, Нормативи від 02.07.2009 № 616. Зареєстровано: Мін'юст України від 23.07.2009 № 687/16703. – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0687-09
- Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати / Мінсоцполітики України; Наказ, Перелік від 03.09.2012 № 537.Зареєстровано: Мін'юст України від 19.09.2012 № 1614/21926 (з доповненнями 2017 р.). – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12
- Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати / Мінсоцполітики України; Наказ, Перелік від 03.09.2012 № 537.Зареєстровано: Мін'юст України від 19.09.2012 № 1614/21926 (з доповненнями 2017 р.). – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12

- Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими / Наказ Міністерства юстиції України; Положення, Форма типового документа, Журнал від 04.11.2013 № 2300/5. Зареєстровано: Мін'юст України від 04.11.2013 № 1863/24395 – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13
- Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення супервізії у соціальних службах / Міністерство соціальної політики України. Наказ від 5 січня 2015 року N 5 – https://zakon.rada.gov.ua/go/v0005739-15
- Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації/ Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Картка, Форма типового документа, План, Заходи від 18.05.2015 № 514. Зареєстровано: Мін'юст України від 05.06.2015 № 665/27110 – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15
- Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України / МВС України; Наказ, Положення від 24.03.2016 № 205. Зареєстровано: Мін'юст України від 14.04.2016 № 557/28687 – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0557-16
- Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання / Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Журнал, Форма типового документа, Акт від 01.07.2016 № 716. Зареєстровано: Мін'юст України від 20.07.2016 № 990/29120 – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16
- Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України / Міноборони України; Наказ, Інструкція від 04.11.2016 № 591. Зареєстровано: Мін'юст України від 28.11.2016 № 1538/29668 – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16
- Про затвердження Змін до Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати/ Мінсоцполітики України. Наказ від 14.04.2017 № 626. Зареєстровано: Мін'юст України від 15.05.2017 № 615/3043 – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-17
- Про затвердження Стандарту психологічної діагностики та форм документів з організації психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності / Наказ Міністерства соціальної політики від 01.06.2018 № 810. – https://zakon.rada.gov.ua/go/z0723-18